לדמותו של אחד-העם על פי מכתבים

מ. אינגרפלד

א.

אחד־העם היה רגיל מאוד בכתיבת מכתבים. אך היש למנות את מכתביו לסוג הרגיל? כלל הוא בידי הביוגראפים: יש ואתה מוצא במכתב פרטי אחד חומר, המפיץ אור על אפיו, סגנו, מוסרו וכו' של מחברו, יותר מבכל ספריו. כי כאן, במכתבו הפרטי, אין פניו אל רשות הרבים המחייבת על פי רוב התקשטות והתחפשות ידועה, כאן הוא ברשות היחיד ונבון להופיע בלי כחל ושרק. ואולם כלל זה אינו חל במאת אחוזיו על „אגרות אחד העם". כי ראשית, הרי יצאו האגרות האלה לאור על יסוד העתקות שעשה לו בשעת כתיבת המכתבים והוא טרח ועשה העתקות אלה, לפי עדות עצמו, בשביל כותבי ההיסטוריה הבאים (עיין בהקדמה לכרך א') ועובדה זו עצמה, היה בה הרבה בכדי להרוס בשעת מעשה כמה ממחיצות „רשות היחיד". כי כשאדם פונה אל חברו ודבריו מכוונים גם אל ההיסטוריה, הרי הוא נמצא בשתי רשויות בבת אחת. ושנית, הרי היה אחד העם עצמו עורך וסכין את אגרותיו אלה לדפוס והשמיט ותיקן בשעת מעשה כל מה שראה צורך להשמיט ולתקן. ועל ידי כך שלל מהן הרבה מעצמיותן ונתן להן צורת של דוקומנטים היסטוריים או של חומר ספרותי הדומה במקצת אל הסוג של „זכרונות" או „יומן". אבל בגלל זה לא פנה מתוכן כל הלחלוחית האישית האינטימית ויש בה הרבה, בכדי ללמד מתוכה על אחד העם האדם, הסופר, העורך והעסקן.

ב.

האדם

אחד העם היה חניך האסכולה האנגלית מיסודם של יום, לוק, ספנסר וקארליל. בעל השקפה ליבראלית הנוטה מטבעו לשמרנות, בעל דעות קבועות, בעל השקפת עולם, שבשלה אצלו עוד בימי שחרותו, ולפיה קבע את דרכו לכל ימי חייו ושום כוח שבעולם לא יכול להטותו מן הקו הישר שהתוה לפניו. דעה שנתקבלה אצלו פעם, היתה כעין אמת נצחית וקשה היה לו לוותר עליה. ובבחינה זו היה עקשן וכל מאמציו להבין את יריבו, לא הועילו לו. הוא חונן בחוש בקרתי חד, שנהפך אצלו לתכונה טבעית, לראות ולהבליט במעשי הזולת את הצדדים השליליים ולעבור בשתיקה על הצדדים החיוביים, שהם „מובנים מאליהם" ואין כל צורך לרמוז עליהם. ותכונה קיצונית זו עשתה אותו אצל אחרים „למבקש מומים תמידי", ל„איש ריב ומדון". הוא האמין בקיום מוסר אנושי כללי נצחי, השם את רסנו בפי האדם ומובילו על ברחו למחוז חפצו וכל חטאי יחידים ולאומים אינם אלא שגיאות העתידות למצוא תיקון. ועל כן האמין באדם וראה בו את נזר הבריאה. הוא השתדל כל ימיו להיות „איש המוח" השוקל כל דבר במאזני ההגיון הקר, אדם הנאחז בעמודי ההיסטוריה ומטפס על שלבי הנצח שלה, מבלי לשים לב למאורעות הזמן. ואולם באמת, הסתתר מתחת לשכבה הדקה הקרה שביפתה את לבו, רגש חם הניתן להתפעלות ולהשפעה ממגעי התקופה או ממעשי חברים, ולא פעם נתערערה אמונתו בקיום המוסר האנושי בעולם, וביחוד בימי הפרעות ברוסיה ובימי המלחמה העולמית, עד שהגיע לידי יאוש וחדל מלהאמין באדם וראה בו חיה טורפת, שאין בוחה אלא בהריסה. וכך לא נמלט גם הוא איש הדעות הקבועות והמוצקות, שהיה מביט על המאורעות בעד משקפי ההיסטוריה ומודדם במידת הנצח, מגורלו הטרגי של כל אדם, שתנהו שבוי־הגורל ודרכו לעבור בעקב מקרים. ומעשים ארעיים למצבי רוח שונים.

אחד העם הקפיד מאוד על הסדר ועל הדיוק, ושניהם היו לו לעזר בעבודתו העסקנית ובעבודתו הספרותית ואף בחייו הפרטיים. הוא חילק לו את עבודתו היומית על פי סדר־שעות קבוע מראש, וכל ימיו היה נלחם עם הזמן, שלא הספיק לעבודתו הענפה. הוא לא טעם את טעמה של ההשראה הפתאומית. גם כאן היו שעות העבודה שלו קבועות. וכך היה דייקן בחליפת המכתבים עם אישים ומוסדות וכך היה דייקן בסגנונו ובאופני הביטוי. ביחסיו אל אחרים היה איסטניס גדול, זהיר מאוד בכבודו של הזולת ומחמיר מאוד עם אלה שלא ידעו לתחום תחומים בין חילוקי דעות שבהשקפה לבין יחוסים אישיים. כך היה נוהג בוויכוחיו עם ברדיצ'בסקי, ברנר וכו', וכך במלחמתו עם הרצל ונורדוי. ואף בשעה שהטיחו כנגדו מתנגדיו דברים קשים ביותר, לא יצא מתוך „שלוותו הפילוסופית". את הגידופים לא שמע ולעומת זאת ניסה להתחזר אל יריבו ולברר לו שגית את דעתו, בנחת ובמתינות ובדברים של טעם.

ג.

הסופר

אחד העם בא אל הספרות מתוך העסקנות הציבורית, הוא החל בפובליציסטיקה, ואף מסותיו המצוינות, המטפלות בעיקר במדע ההיסטורי־סוציולוגי־פילוסופי־בלשני־ספרותי, לא נוצרו לכתחילה אלא לשם מטרות פובליציסטיות; הוא היה כל ימיו — וכן ראה את עצמו — אורח ארעי בספרות, והכוח הדוחף לכתיבת כל מאמר או מסה משלו היה מזרק ארעי; הוא הצטער על כך, ולא פעם רצה לברוח מן הפובליציסטיקה, להתיחד ולשקוד על כתיבת הספר שעליו חלם ואליו התכונן יותר משלושים שנה. ואולם מצד אחד היתה האש העצורה של הפובליציסטן השוכן בקרבו, דוחה אותו על כרחו מזמן לזמן אל מחוז הפובליציסטיקה, על אף איסטניסיותו ונקיות דעתו ועל אף שנאתו את כל הרעש הכרוך אחרי הפובליציסטיקה. ומצד שני, היו תמיד ההכנות המרובות שלו לכתיבת מאמר או מסה, שוללות ממנו זמן יותר גדול מכתיבת המאמר או המסה עצמה. „אימתא רציבורא" שלו היתה גדולה. נוספו לכך גאוותו הפנימית ואחריותו המוסרית, שהמריצוהו להקפיד ולהוציא רק דבר מתוקן מתחת ידו. ושלשת דברים אלה הם שגרמו לעיכובים תמידיים בכל שעה שבקש לכתוב. ומשום כך „התקשה מאוד בכתיבה" ו„שמעתתא שלו היתה בעי צלותא". ומשום כך היה מבלה הרבה מזמנו בכתיבת מכתבים ארוכים, שבהם היה מספר לידידים על מה שהוא רוצה ואומר לכתוב או מתאונן וקובל לפניהם על שבירת היצירה שנסתלקה הימנו וכדומה, במקום להשתמש בזמן זה ליצירה עצמה. ומשום כך לא הספיק לכתוב את הספר על היהדות, שאליו שאף כל ימיו. אחד העם היה לוטש את דבריו ליטוש מרובה, עד שהכשירם לדפוס. וגם אחר כך לא היה מוסר דבר לדפוס, בטרם יקראנו לפני כמה מידידיו בכדי לשמוע את דעתם. וגם אחרי שנדפס מאמרו, היה כותב ומבקש את יתר ידידיו שיחוו את דעתם על מאמרו בלי משוא פנים. אבל מטבעו ושלא מדעתו, היה נוטה ואוהב לשמוע רק דברי הסכמה וסיוע לדבריו. ועם אלה שחלקו עליו, היה מתוכח במכתבים ארוכים בכדי להעמידם על טעותם, או שהיה מתאונן על גורלו המר, שאין דבריו מובנים, מבוררים ומבוארים היטב לקהל הקוראים. כך טבעו של אדם בעל דעה קבועה ובעל רצון כביר.

ד.

העורך

אחד העם העורך נטה מן המסורת, שהיתה מקובלת במקצוע זה, ובחר לו דרך מיוחדת בעריכה. כי מה היא עבודת העורך? עבודת אירגון ופיקוח בעיקר. הוא קובע קודם כל את כיוונו של העתון ומזמין לו אחר כך סופרים־עוזרים, הראויים ומוכשרים לפי דעתו לספק לו חומר למדורות אלה, ומשתתף בעתונו. את דברי עוזריו הוא עורך ומכשיר לדפוס. כלומר: פוסל את המאמרים שאינם לפי כיוון העתון, מכניס בהם לפעמים תיקוני לשון וסגנון המוכרחים קלים או משמיט מתוכם ביטויים שיש בהם בכדי לפגוע בכבודו הפרטי של מי שהוא וכדומה. לא כן נהג אחד העם. הוא לא הסתפק בעבודת עריכה זו. הוא הכניס לתוך דברי עוזריו כל כך הרבה תיקונים, תיקוני לשון וסגנון והשמטות כל כך הרבה השמטות, עד שיצאו לפעמים הדברים כמעובדים מחדש, והמחברים לא הכירו כמעט את יצירותיהם. מלאכת עריכה יסודית כזאת היא עדינה ומסובכת מאוד. כל עוזריו, כמעט בלי יוצא מן הכלל — חוץ ממנדלי — לא עברו בשלום תחת בקורת עטו הקפדני ובדבריו כולם עשה כאדם העושה בשלו ושינה בהם ומחק ותיקן כחפץ לבו. וכולם לא חדלו כל הימים מלבוא במשפט עמו על שהוא „ממית את עצמיותם" ומטביע על יצירותיהם את חותמו האישי. והגיעו הדברים לידי כך, שהתלוצצו על כמה מעוזרי „השלח", שהם „מחקים את סיגנונו של אחד העם". כך מחק ושינה ותיקן בדברי אז"ר, אהרנפריז, ברדיצ'בסקי, בריינין, ברנפלד, לווינסקי, לובצקי, מרדכי בן הלל הכהן, ניימארק, פרישמן, פיארברג, קאנטור, שפ"ר וכו'. ולא רק בדברי פרוזה, כי אם גם בדברי שירה — של ביאליק, פרישמן, דוליצקי, יהל"ל, שניאור וכו' — חלו ידיו. וכך יצא שעריכת מאמר גזלה ממנו יותר זמן, יותר יגיעת מוח וכשרון, מכתיבת מאמר, ומשום כך לא פסקו תלונותיו על רוב הסופרים העברים שבדורו, שאין עטרת הסופר הולמתם. ומאידך גיסא, רבו הכועסים עליו בקרב עוזרי „השלח", שראו בו את „האכזר" ה„משחית" את דבריהם. והיא לא כן. זו היתה רק דרך מיוחדת שלו בעריכה.

ה.

העסקן

עסקנותו הלאומית לא היתה סוגה בשושנים משום שמתכונתו לא היה מסוגל לה בכלל. העבודה העסקנית המיוסדת על התנדבות, דורשת ירידה אל ההמון, נטיה לפשרות ולוויתורים. עבודת מתנדבים כזאת, אי אפשר לה בלי סכסוכים, בלי התחרות, בלי חשדים ושנאת חנם. והעיקר, רחוקה היא הדרך מלידת הרעיון ועד למימושו, מלחמת ההגשמה מסורה ללמודי קרב ולא להוגי רעיונות איסטניסים יושבי אוהלים. וכך הוכרח אחד העם לפרוש באכזבה מכל עבודה ציבורית שהחל בה. כמה יגיעות יגע ביסוד המסדר „בני־משה" ובהנהגתו! ואולם המפלגות והסכסוכים הפנימיים בין ה„אחים" מצד אחד וההלשנות על המסדר מצד שני — מררו את חייו, עד שראה הכרח להפכו לאגודה גלויה ואחר כך לפרקו. מטעמים דומים לאלה נאלץ להסתלק מעבודתו בועד האודיסאי לישוב יהודים בארץ ישראל ובסוריה, בועד החברה להפצת ההשכלה ברוסיה או בועד הבחירות אל הדומה הרוסית וכו'. ובהיותו איש תם יושב אוהלים, שמכסיסי הדיפלומטיה המפלגתית זרים לו, נכשל ונלכד בפח הד"ר פויל נתן של ה„הילפספריין" בענין בנין הטכניון בחיפה. הוא האמין לד"ר נתן וסמך את ידו עליו ונעשה שלא מדעת למסייע ליהודים הברלינאים, שרצו להיות חלוצי השפה והתרבות הגרמנית בא"י והעיר עליו על ידי כך את חמת קנאי הלשון העברית בא"י ומחוצה לה. מלחמת לשונות זו והחרם שהוכרז אז מצד קנאי הלשון העברית בא"י על בתי הספר של ההילפספריין בארץ ועקשנותם של הברלינאים בדבר זה ואופן תגובתם על החרם שפכה לתוך כוסו של אחד העם את אחת הטיפות המרות האחרונות, שהבשילו בלבו את ההחלטה לברוח משוק העסקנות הציבורית לאוהלה של תורה, לעזוב את הפובליציסטיקה ולשוב לחקירה מדעית. ובאמת, ראה אחד־העם יותר ברכה בעבודתו העסקנית, רק לאחר שנסתלק הימנה באופן רשמי ולא היה משתתף בה, אלא בתורת יועץ פרטי. תקופה זו החלה ביחוד בימי המלחמה העולמית בלונדון, בשעה שוייצמן עשה את מאמציו הראשונים לקבלת הכרזת באלפור. בתקופה היסטורית זו, לא עשה וייצמן כמעט צעד בלי לשאול תחילה בעצת אחד העם. והוא הוא שלקח חבל ראשי בדיון על נוסח ההכרזה. ודווקא אחד העם, שהיה מדגיש ומטעים תמיד את הצד הרוחני שבבנין א"י ולחם בציונות המדינית, היה עתה הציוני המדיני הקיצוני ודרש בכל תוקף להכניס לתוך ההכרזה ובן לתוך טופס המנדט סעיף, הקובע את זכויותיו ההיסטוריות של עם ישראל לארץ ישראל. וכמה קשים היו דבריו לוויצמן, כשנרתע פתאום בשל חילוקי דעות ידועים בוועד הלונדוני בנוגע למשא ומתן בינו ובין באלפור, והלך והתפטר. דברים קשים אלה הניעו את וייצמן לשוב לעבודתו ולהכתירה בזר ההצלחה. ומתן הכרזת באלפור, הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית, המתיקו קצת את המרירות שנצטברה בלבו בשנים האחרונות. ואם כי התנגד בכל תוקף ליסוד הגדוד העברי, הרי נהנה במסתרים מזה, שהגדוד השתתף בכיבוש ארץ ישראל על ידי האנגלים. מינוי יהודי למשרת הנציב העליון הראשון בארץ ישראל, לא הניחה את דעתו. מפני שחשש, בצדק, שנציב יהודי בא"י, ישתדל ויתאמץ להיות „האתולי יותר מהאפיפיור עצמו" וישמור שלא מדעת יותר על זכויות הערבים על חשבון זכויות הישוב העברי.

עם השתקעו בארץ נוכח לדעת, שלהרבה מספקותיו בהצלחת הציונות הסינתיטית, לא היה כל יסוד. אבל במקום להודות בגלוי על טעותו, התאמץ למצוא פירושים למאמריו שמלפני המלחמה, כאילו רמז בהם עוד אז על כך, שסופם של הדברים להתפתח בכיוון זה. כך דרכה של כל אישיות מצוינת וחזקה, בעלת דעה קבועה ותקיפה ובעלת רצון כביר.